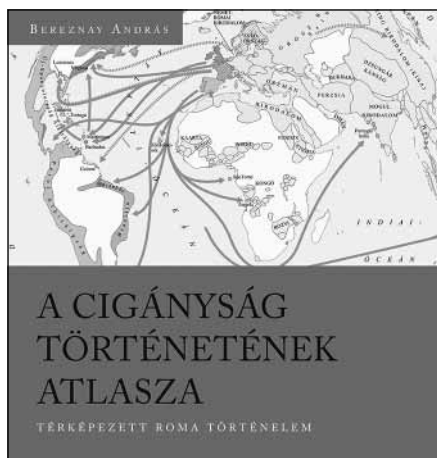

A cigányság történetének atlasza

Térképezett roma történelem

Méry-ratio Kiadó, 2018

Új munkám, *A cigányság történetének atlasza* megjelenése után, sőt már előtte is, a leggyakoribb kérdés amivel az atlasz vonatkozásában találkoztam, hogy azt miért készítettem: hogy jutott eszembe erről a témáról atlaszt készíteni? A válaszom az volt, és így persze kell is, hogy maradjon: nem tudom. Egyszer csak beugrott a gondolat.

A kérdésből többnyire kisejlett, hogy föltevői valamilyen személyes vonatkozású magyarázatra gondoltak, motiváló élményre gyanakodtak, amikor érdeklődtek, hacsak nem ciganológiai kutatás jellegű háttérre számítottak részemről, de a valóság az, hogy sem ez sem az nem volt valódi tényező, akkor sem, ha életem

során találkoztam is olykor cigányokkal, és hozzájuk, illetve némelyikükhöz előfordult, hogy közel is kerültem, velük jó viszonyban voltam. Ez ugyanakkor cigány mivoltuktól, származásuktól teljesen függetlenül egyénekre vonatkozott, nem a cigányság elvontan fölfogott netán misztifikált közösségéhez, vagy éppen eszményéhez. Az utóbbi ugyanúgy nem foglalkoztatott, mint ahogy kollektív becsmérélsüket sem tudtam soha megérteni, még hozzá minden általam csakis taszítónak tekintett ún. politikai korrektségben sütkérezés mintegy erény csillogtató visszas óhaja nélkül nem. Eközben semmilyen cigány tárgyú tevékenységben vagy kutatásban sem vettem részt.

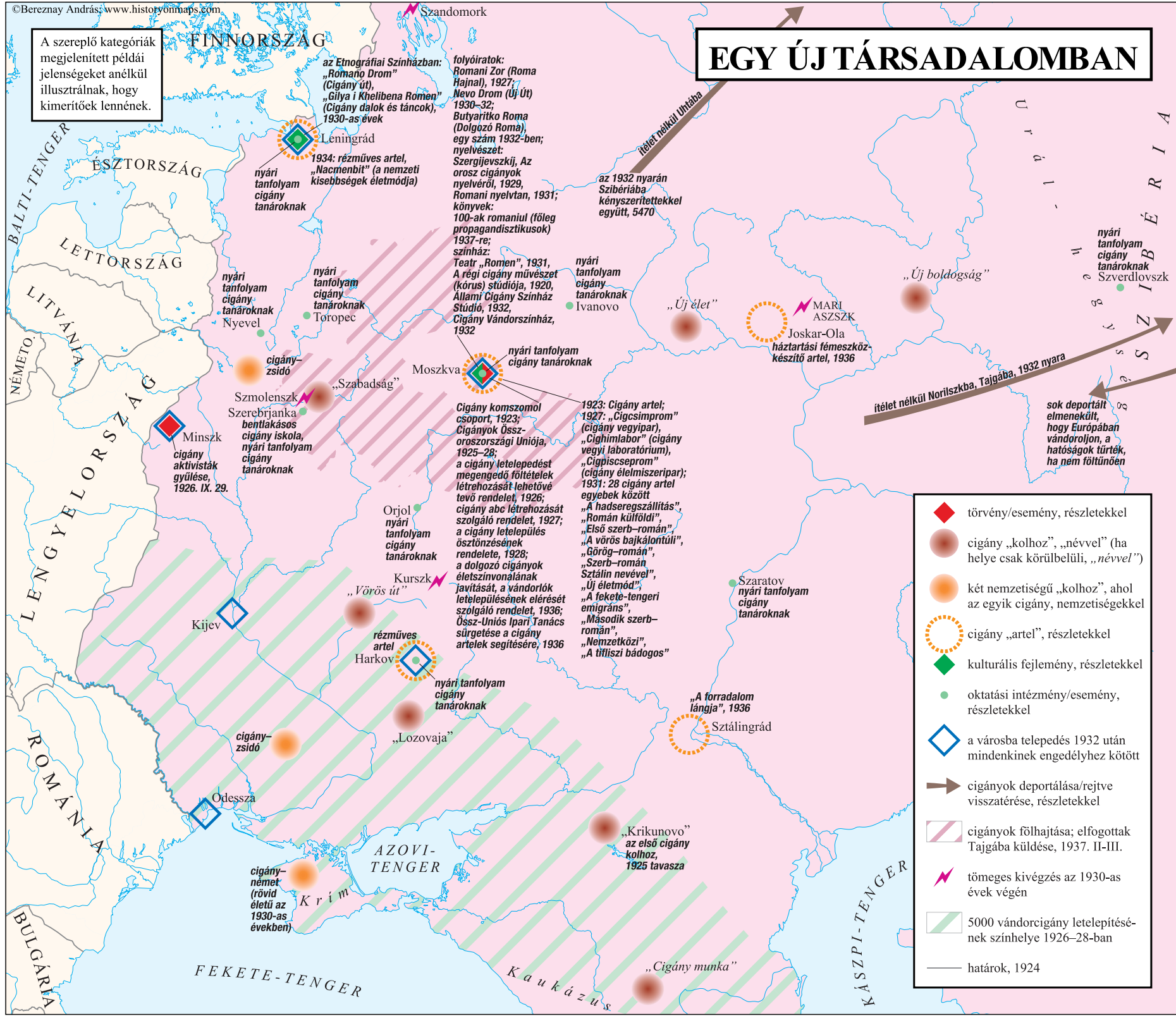
A mások által talán elképzelnél, esetleg vártnál bizonyára kiábrándítóan egyszerűbb magyarázat az, hogy mivel általában gondolkozok történelmi atlaszokról – foglalkozásom történelmi térképtervező –, fölillant bennem, hogy ennek a népnek a múltjáról teljességgel hiányzik az ilyen természetű földolgozás, a cigányság történetét bemutató atlasz nem létezik. A továbbiakban a gondolat, hogy ha ilyen nincs, akkor a leghelyesebb, hogy majd én elkészítem, lassan kikristályosodott és fokozatosan elhatározássá érlelődött bennem, majd a szükséges időt – éveket – is sikerült megtalálnom hozzá. A többi munka volt.

Az idetartozó gondolatokról, szempontokról, illetve az alkalmazott módszerekről, és a munkámban kapott segítségről leghasznosabbként atlaszom bevezetésének hosszabb szakaszait idézem:

A szöveg java a szerzőnek a kiadványhoz írt előszava; kérésére jobbadán változatlanul közöljük.

EGY ÚJ TÁRSADALOMBAN

A szereplő kategóriák megjelenített példái jelenségeket anélkül illusztrálnak, hogy kimerítőek lennének.

- ◆ törvény/esemény, részletekkel
- cigány „kolhoz”, „névvel” (ha helye csak körülbelüli, „névvel”)
- két nemzetiségű „kolhoz”, ahol az egyik cigány, nemzetiségekkel
- cigány „artel”, részletekkel
- ◆ kulturális fejlemény, részletekkel
- oktatási intézmény/esemény, részletekkel
- a városba telepedés 1932 után mindenkinek engedélyhez kötött
- ➔ cigányok deportálása/rejtve visszatérése, részletekkel
- cigányok fölhajtása; elfogottak Tajgába küldése, 1937. II-III.
- ⚡ tömeges kivégzés az 1930-as évek végén
- 5000 vándorcigány letelepítésének színhelye 1926–28-ban
- határok, 1924

az Etnográfiai Színházban: „Romano Drom” (Cigány út), 1927; „Gilya i Khelibena Roman” (Cigány dalok és táncok), 1930-as évek

folyóiratok: Romani Zor (Roma Hajnal), 1927; Nevo Drom (Új Út) 1930–32; Butyaritko Roma (Dolgozó Roma), egy szám 1932-ben; nyelvészet: Szergijevszkij, Az orosz cigányok nyelvéről, 1929, Romani nyelvtan, 1931; könyvek: 100-ak romaniul (főleg propagandisztikusok) 1937-re; színház: Teatr „Roman”, 1931, A régi cigány művészet (kórus) stúdiója, 1920, Allami Cigány Színház Stúdió, 1932, Cigány Vándorszínház, 1932

az 1932 nyarán Szibériába kényszerítettekkel együtt, 5470

ítélet nélkül Noriszzkba, Tajgába, 1932 nyara

sok deportált elmenekült, hogy Európában vándoroljon, a hatóságok túrték, ha nem föltűnően

Cigány komszomol csoport, 1923; Cigányok Össz-oroszországi Uniója, 1925–28; a cigány letelepedést megengedő föltételek létrehozását lehetővé tevő rendelet, 1926; cigány abc létrehozását szolgáló rendelet, 1927; a cigány letelepülés ösztönzésének rendelete, 1928; a dolgozó cigányok életszínvonalának javítását, a vándorlók letelepülésének elérését szolgáló rendelet, 1936; Össz-Uniósi Ipari Tanács sürgetése a cigány artelek segítésére, 1936

1923: Cigány artel; 1927: „Cigsimprom” (cigány vegyipar), „Cighimlabor” (cigány vegyi laboratórium), „Cigpiscseprom” (cigány élelmiszeripar); 1931: 28 cigány artel egyebek között „A hadseregszállítás”, „Román külföldi”, „Első szerb-román”, „A vörös bajkálontűli”, „Görög-román”, „Szerb-román Sztálin nevével”, „Új életmód”, „A fekete-tengeri emigráns”, „Második szerb-román”, „Nemzetközi”, „A tífiszi bádogos”

„A forradalom lángja”, 1936

„Krikunovo” az első cigány kolhoz, 1925 tavasza

„Cigány munka”

„Mindez idáig nem volt kísérlet a cigány történelem térképi megjelenítésére. E nép történetének térképre vitele nem is volt kézenfekvő, amennyiben a múltra nézve inkább csak többé-kevésbé hasonló sorsú, egymással kapcsolatot sem mindig tartó cigány csoportok egyidejű létéről lehet beszélni, mintsem – a lehetőleg békében élni hagyás, ezzel a megélhetés, illetve a saját szokások/kultúra mások részéről eltérésének kívánása minimumán túlmenő – közös akarrattal, azt a külvilággal szemben összehangoltan föllépő, a közös érdekeket érvényesíteni képes intézményekkel rendelkező, egységesként fölfogható népről.

Annak, hogy a cigányság története egészének történelmi atlaszban megjelenítésére eddig hiányzott a motiváció – a föntiektől nem függetlenül – bizonyára része, hogy e történelem nélkülözi a történelmi atlaszok leggyakoribb témáját: a saját államot. Bár atlaszok a történelem más vonatkozásainak bemutatására is képesek, azt mindinkább meg is teszik, mégis hajlanak arra, hogy érdeklődésüket mindenekelőtt a nemzeti területeket érintő viszontagságokra fordítsák. A cigányság sajátos múltja ugyanakkor nemcsak indokolja, hogy figyelemreméltó jelenségként térképi bemutatásra kerüljön, de a cigányság körében az utóbbi évszázadban nyomon követhető közös öntudatkeresés, és az azt szervezetileg – ha nem is ellentmondásosságok nélkül – megtalálás eseményei azt már kívánatossá is teszik, még akkor is, ha a közelmúlttól talán eltekintve csak az egyes közösségekkel félig-meddig külön-külön történeteket lehet bemutatni.

Első megközelítésben, azaz nemzeti terület híján, a cigányság történelmének térképre viteléről azt lehet gondolni, hogy esetében a történelmi térképkészítés bevett eszközeinek érvényesítésére csak korlátozottan van mód: kérdései, illetve eseményei jellegüknél fogva csak vonalakkal, vagy pontszerű jelekkel adhatók vissza. Akármennyire nyilvánvalónak tűnik is azonban, hogy a területnek a cigány történelem vizuális közlésében nincs szerepe, ez tévedés. A cigányok, ha saját államuk nem is volt, azért még országokban éltek, amelyek mindegyike kihatott életükre valamilyen, egymásétól gyakran nagyon is eltérő módon.

Így a cigány történelemnek nem pusztán háttér-információját jelenti az olyan államok kiterjedésének és az őket ért változásoknak a bemutatása, amelyekben a cigányok éltek, ahova vagy ahonnan költöztek. Ellenkezőleg, az ilyen változások történelmüknek annyira szerves részei, hogy az ismeretük nélkül értelmetlen.

Ezért is kifogásolható különösen, az a cigány tárgyú történetírásban sajnos nem ritka gyakorlat, amely a cigányság múltját az írás születésekorai államterületek keretében, azaz eleve tökéletlenül, amennyiben anakronisztikusan tárgyalja.

Az eltérő szokásokkal, törvényekkel rendelkező, különböző jellemű és ambíciójú vezetők által irányított államok a cigányok életének mindig is meghatározó – e tényezők folytán más-más jellegű – keretét alkották. Területi változásaik ebből adódóan gyakran voltak, ilyen vagy amolyan, mélységes hatással az érintett vidéken tartózkodó cigányok életére. Időnként az ilyen változások egy cigány csoport honát éppen megszerző hatalomnál általuk hozzájuk barátságosabban viszonyulóként fölismert, vagy jobb lehetőségeket kínálnak talált országokba költözéséhez vezetett. Az ilyen természetű, első látásra talán nem a cigányságra vonatkozóan vélhető változásokat ezért nemcsak helyénvaló, de szükséges is volt bemutatni.

Voltak emellett a cigány történelemnek más bemutatandó területi vonatkozásai is: számukra létesített közigazgatási egységeké, akár maguk, akár följük kijelölt mások vezették azokat, vagy tőlük függetlenül létező, saját szabályozási jogkörük folytán helyi szinten olyan jellegű keretet jelentőké, amilyenek szélesebb és mélyebbre ható értelemben az államok, és voltak esetenként még továbbiak is.

Mivel a cigány őstörténet alapkérdéseire nincsenek egyértelmű válaszok, a korai időszakokra nézve a keretektől eltekintve csak elméletek térképre vitele, illetve lehetőségek egymás melletti bemutatása volt lehetséges. Ugyanígy hiányzik a mindent átfogó válasz arra a kérdésre, hogy pontosan kik – mely embercsoportok – és kik nem cigányok.

Bár nem egy történelmi atlasz főladata az ilyen természetű kérdések megválaszolása, elkészítése során azok mégis fölvetődtek, amennyiben az egyes – ilyen vagy amolyan – de eldöntendő, hogy milyen gyakorlati megközelítések a rájuk adott válaszok függvényei. Az őstörténet vonatkozásában a megoldás a tudományosan eléggé alátámasztott fővonalbeli alternatívák térképre vitele volt, anélkül természetesen, hogy bármelyikük is egy szükségszerűen utolsó szóként kerülne bemutatásra.

Az identitásra nézve az atlasz megközelítése a ma környezetük – és maguk – által cigányként azonosítottak teljességének indiai származásával kapcsolatos – olykor némileg öncélúnak is tűnő – bonyodalmakba és kételyekbe gabalyodás elkerülése, vagyis az őket származástól függetlenül cigányoknak elfogadás. A cigányokra ugyanúgy vonatkozik, mint más népcsoportokra, etnikai egységekre, hogy történelmük nyomon követésének nem föltétele egy olyan elvárás, hogy a közjük tartozók mindegyikének, vagy akár csak többségüknek is közös legyen a származása. Egy népcsoportozás tartozás és közös ősökkel rendelkezés két, egymást csak esetlegesen átfedő külön dolog.

Miközben a cigánysághoz kétségtelenül történt asszimilálódás, ugyanúgy, ahogy származásukat – elméletileg – Indiáig visszavezetni képes cigány egyének is asszimilálódtak olyan népekhez, melyek között cigányok éltek, ez nem jelenti azt, hogy olyan csoportok, melyeknek a cigánysághoz csak életmódja emlékeztet, attól már cigányoknak volnának tekinthetők. Az ilyen csoportokra, amint az „utazók”-éra (Travellers) Nagy-Britanniában, vagy német nyelvterületeken a „jenisch”-ekre az atlasz az övékével átmenetileg kapcsolatos, illetve közös bánásmód egyes, csak érintett, kivételes körülményeitől vagy eseteitől eltekintve, általában nem fordít figyelmet.

Az atlasz a rom, vagy romani cigányok történetének bemutatására törekszik. Miközben a dom és lom cigányoknak a rom cigányokkal való kapcsolatának pontos természete vita tárgya, annyi azért elég világos, hogy e három csoport háttérének valamiképpen közös. Ez az atlaszban anélkül kerül elismerésre, hogy a munkában a nem romani közösségek történetének térképrevitelére – utalások kivételével – kísérlet történe. Olyan csoportokkal azonban, amilyen a közép-ázsiai liuli, amelyek életvitelük vagy megjelenésük tekintetében anélkül cigány-szerűek, hogy a rom cigányokkal kapcsolatuk lett volna, az atlasz nem foglalkozik.

A cigányoknak saját írásos emlékeik sokáig nem voltak. Emellett, mivel bárhol is éltek, jelenlétük és szerepük az adott országban marginális volt, rájuk

aránylag kevés figyelem irányult, a róluk szóló viszonylag kis számú ismert följegyzés különösen a 15. századot megelőző korra nézve gyakran homályos és kétséges, ha egyáltalán odatartozó, vagyis tényleg rájuk vonatkozik. A cigány tárgyú szakirodalomba mindenesetre beépültek a nyomoknak föltett akármiilyen kétséges említések, így mintegy magától adódik egy bizonyos dilemma arról, hogy anélkül, hogy szerepeltetésüket egy, a cigányság történetéről szóló atlaszban, az érvényességükre vonatkozó állásfoglalásnak kellene látni, elhagyásuk a hanyagság benyomását kelthetné.

A leghasznosabb megközelítésnek a bizonytalan, vitatott, vagy hibásnak akár általában el is ismert említéseknek a kétségtelenül megbízhatóak mellett, de azokétól megkülönböztetett bemutatása látszott; ha nem másért, annak elkerülése érdekében, hogy hibás vagy kétes adatok későbbi munkákba távollétük kifejejtéséért fölfogott félreértelmezésével valódi adatként jelenhessenek meg újra, ahogyan az kitaró makacssággal időről időre eddig történt. Az ilyen, inkább historiográfiai mint tényközlő célú, összefoglaló jellegű bemutatás, mindig megkülönböztetett módon és föliratozással történt, a figyelemnek – ahol ez indokolt – a kétséges megbízhatóság mind tényére, mind természetére nézve könnyen azonosítható irányításával.

Ezáltal – és egyes esetekben mindössze elméletek térképre vitelének, valamint a cigányság háttérét azonosító folyamatról számot adásnak tulajdoníthatóan – az atlasz, mindenesetre hangsúlyozottan anélkül, hogy ezen a téren teljességre törekedne, helyenként a cigány historiográfia jegyeit is hordozza.

Míg az atlasz határozottan törekszik kiemelkedő múltbeli cigány személyiségek, illetve tevékenységüknek a térképeken szerepeltetésére, ezt az utóbbi évszázadra nézve részint megugrott számuk miatt, azaz arányossági meggondolásból, de – nem „Ki kicsoda?” jellegű kiadványként – az esetlegesen fölmerülő személyes természetű aggodalmak megjelenésének elkerülése érdekében is, tehát indokoltan mellőzi.

Olykor az események mellett a cigányokról megfogalmazott nézetek is megjelenítésre kerültek, különösen amikor azoknak hatása volt sorsukra, de akkor is, amikor a közlés segít az őket a kérdéses helyen és időben körülvevő, életüket befolyásoló közeg jellegéről alkotható kép kialakításában.

A térképek címadása nagyrészt annak szem előtt tartásával történt, hogy – amennyire utalásszerűen lehet – összefoglalja nemcsak az esetről esetre bemutatottak kulcselemeit, lényegét, de egyben azt is, hogy az érintett cigányok, résztvevőként hogyan érezték vagy érezhettek a térképre vitt kérdésekről, illetve helyzetekről, amennyiben azt és hatásait magukban összegezik; ami történt hogyan hatott rájuk, mit jelentett számukra, vagyis mit jelentett egy esetről esetre elképzelt hipotetikus kollektív cigány nézőpontból. Szempont volt az is, hogy az egymást követő címek együttesen egy történetet mondjanak el, vagy legalább érzékeltessenek.

A térképek maguk önállóak, mindegyikük különböző kérdésről, illetve területről ad számot, bár bizonyos földrajzi jellegű vagy a kronológiából adódó átfedések, adatismétlések itt-ott elkerülhetetlenül előfordulnak. Ilyenkor a megismélt adat nélkül egyik térkép sem lett volna teljes. A 48. és a 49. térkép egy szélesebb egésznek szorosan összefüggő, gyakorlati meggondolásból különválasztott két része.

Az ábrázolástechnikai megoldások része, hogy egyes térképeken önállóan, saját jogukon színezett országok mellett mások közös semleges színnel jelennek meg. Ilyenkor, hacsak a jelmagyarázatban nincs erről külön említés, a cél azoknak az országoknak a kiemelése, amelyek cigány vonatkozású ügyeivel az adott térkép foglalkozik.

Adatoknak a jelmagyarázatok szerinti jelei általában azoknál a megnevezett helységeknél vagy területeken szerepelnek, amelyekre vonatkoznak. Amennyiben egy egész országra érvényesek, olyankor valahol az ország területén egyéb körülmények figyelembevételével, de némileg önkényesen elhelyezve láthatók. Előfordul, hogy jelek egymással kombináltan, több információt összevonva szerepelnek, például a jelmagyarázatban két eltérő színű, színük értelmében más-más jelentésű kör által képviselt egy helysége vonatkozó két adat más-más színű félkörökre osztott egy körben jelenik meg.

Rokon kategóriák a jelmagyarázatokban időnként közös magyarázattal jelennek meg. Ilyenkor – ahol az értelmezés ezt megkívánja – az ott egymás mellett föltüntetett, vagy kombináltan bemutatott színezések, illetve jelek jelentését megvilágító szöveges magyarázat megfelelő elemeit egymástól „/” választja el.

A helynevek, ha van magyar változatuk, magyarul kerülnek kiírásra, más esetekben azoknak az országoknak a nyelvén, amelyekhez az ábrázolt korban tartoztak. Ha ott akkor nem a latin írás volt használatos, a nevek fonetikus magyar átírásban jelennek meg. A „Havaselve” és „Havasalföld” szavakat az atlasz mint szinonimákat egyenlő értékben használja, bár az előbbi változatot inkább a korábbi időkre alkalmazza. A cigányság nyugat-európai megjelenésének korai időszakából ismert cigány vezetők nevei magyar megfelelőjükkel kerülnek bemutatásra. Ezt részint az indokolja, hogy nehéz akármelyik nem magyar változatot inkább tekinteni autentikusnak, mint a másikat, de főként az, hogy nehézség nélkül legyen azonosítható a név, amelyre a különböző források különböző nyelveken utalnak, miközben – elméletben legalábbis, illetve föltehetően – ugyanazt a személyt említik.

A térképek magyarázó jellegű kísérszövegeinek az elsődleges célja olyan összefüggések megvilágítása, amire térképek önmagukban nem képesek. Ennek megfelelően mindegyikük szoros kapcsolatban áll a magyarázott térképpel. Térkép és szöveg egymást kölcsönösen kiegészítik; értelmezhetőségük kölcsönösen a műfajilag másik támogatásának és az általa támogatottságnak a függvénye, azaz mindketten egy egésznek a részei, illetve együttesen alkotnak egy egészet. Így a szövegeket nem indokolt egy elképzelt „A cigányság története” fejezeteiként fölfogni, akkor sem, ha bizonyos mértékig olvashatók olyanként is.

Az atlasz elkészítése összetett föladat volt, amely megoldásában a legfontosabb forrásmunkának Angus Fraser, *A cigányok* című műve bizonyult. Különbőféle részletekre nézve szintén nagyon hasznos volt – ha forrásként egynek tekinthető – a szerzők egy sorától származó számos cikk, amely a *Journal of the Gypsy Lore Society* és újkeletűbb folytatása, a *Romani Studies* című folyóiratban jelent meg. Az egyes térképekre nézve használt számos más forrás a munka záró fejezeteként kerül fölsorolásra, annak megjelölésével, hogy mely térkép, illetve térképek elkészítésében jelentett támaszt.

Munkámban sok segítséget kaptam, de igazán óriási hálával a cigány történelem kiváló specialistájának, Nagy Pálnak tartozok, akitől – az atlasz általa

végzett lektorálása során is – sokat tanultam. Fölbecsülhetetlen értékű tanácsai, egyes kérdésekről, a folyó szakmai viták állásáról adott türelmes megvilágításai messze túlmentek azon, mintha pusztán írásaira támaszkodtam volna – akár milyen hasznos volt már önmagában az is. Hasonlóan jelentős volt számomra – elsősorban a legújabb kori cigány történelem tárgyában – Fosztó László, a *Romani Studies* erdélyi szerkesztője által nyújtott segítség. Munkámat emellett mindketten számos forrás rendelkezésemre bocsátásával is megkönnyítették.

Ilyen természetű – főként Borsi-Kálmán Béla részéről jelentős erőfeszítést is igénylő – segítségért tartozok hálával rajta kívül Bárdi Nándornak, Chikán Ildikónak és Halmos Károlynak.”...

...Amellett, hogy szükségtelennek látszott a cigányság ügyével azonosulásomnak egy hasznos célt aligha szolgáló, „politikailag korrekt”-ként önmagában is talán vitatható értékű kifejezés állandó alkalmazásával mintegy bizonygatása, a „roma” népnév terjedőben lévő használata a múltba visszavetítetten anakronisztikusként is csengene, még ha cigányok előtt a „roma” szó természetesen nem is volt ismeretlen. Tiszteletben tartva ugyanakkor a Romani Világkongresszus 1971-es ajánlását, a kongresszust követő időre nézve a „roma” szót a hagyományos „cigány” variánsaként használtam.”

Bereznay András

A művész saját hangja

Bódi Barbara generációjának egyik legképzettebb és legsokoldalúbb tehetsége, a roma kortárs művészet mozgalmának egyik vezető képviselője. Tanulmányait hivatalos képzőművészeti felsőoktatási intézményekben végezte, és a hivatalos képzettség mellett mindvégig megmaradt érdeklődése és érzékenysége a roma kultúra magyarországi közege iránt. Aktív és elkötelezett tagja a roma kulturális mozgalomnak, több alkotótábor közreműködője, és alkotásait megtalálhatjuk a legnagyobb állami gyűjteményben, amely romák alkotásait

BOBA. Arculat – Karcolat,
PharmaPress Nyomda,
Budapest, 2017

tartja számon. Műveit az egyetemi évek utáni útkeresés közben is áthattotta az a bravúr, amely a technikai felkészültség magas szintjéről árulkodik, és amely az évek során – bátran mondhatjuk – festői virtuozitássá fejlődött. Mégsem a technikai megoldások uralják képeit; a téma-választások különössége, a kompozíciók és hangulatok uralják művészetét. Vizsgamunkája, a *Mesés házak* az egri Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola rajz – vizuális kommunikáció szakán már jelzi a teljes életműre jellemző kísérletezést, amely a faktúra játékában, a pasztózus

és lazúros felületek váltakoztatásában rejülő lehetőségeket kutatja. A *Mesés házak* tulajdonképpen kollázs vagy relief, azaz a festményben meghatározó a különböző anyagok beillesztése, illetve a domborúság, képi világa és dekorativitása azonban mégis egy elsősorban lírai és festői hangulatot teremt. A főiskolai évek után Bódi Barbara olyan témákat keres, melyek a leginkább engedik kiteljesedni ezeket a hangulatokat, és amelyek egyébként is közel állnak a zenészcsaládból származó, a roma művészet nagyjain, Balázs Jánoson, Péli Tamáson, Szentandrásyn „nevelkedett”, a mitologikus témák és bátor színezésű paletták világába vágyó művész személyiségéhez. A régi korok mitológiája által ihletett *Aranymadarak Egyiptomból*, *Bizánci Madonna* és a *Vonzásban* című alkotások készültek ebben az útkeresést jelentő időszakban, 2004–2005 között. A 2005-ben készült *Tűzvirág* sorozat, öt olajfestmény táblája, melyet a színes és változatos berakások tesznek teljes kollázsá, már egy technikailag és a témaválasztás szempontjából is érettebb művész-személyiségről árulkodik. 2005 és 2010 között Bódi Barbara technikai tudása eléri teljességét. Ekkor már tudatosan, biztos kézzel használja a pasztózus, lazúros és idegen felületek ritmusát kompozícióiban, melyek színvilága és ambience-a is monumentálissá és méltóságteljességet követelővé válik. Bódi Barbara azonban tovább folytatja a kísérletezést, új műfajok és inspirációk után kutat, melyet 2012 körül a virágok és növények biológiájában, valamint a mozaik-technika kihívásaiban lel meg. 2012 és 2014 között több *Amaryllis*-vázlatot és -festményt készít. A mozaik-technika, illetve inkább a mozaik-technika által kialakuló érdekes faktúra és a teljességet a töredezettséggel alakító képviség a fő

inspirációja a háromrészes *Ima* sorozatnak, illetve a később, 2014-ben készült hatrészes *Pávatánc* című műnek. Ez az időszak olyan fantasztikus megoldásokat eredményez, mint például a *Szabadban* című festmény, amelynek mozaikszerű felületén üvegdarab-berakásokkal fordítja meg a művész a nézői tekintetet, ezzel az alkotók közt az elsők közt emeli ki a roma művészet kontextusában központi szerepet játszó nézői tekintet – és egyben a hatalmi mechanizmusok láttatásának – gondolatát. A kritikai él folytatódik a művész *Tükröm-tükröm* sorozatában, amely leplezetlenül mutatja meg a művész rajongását és tiszteletét minden emberi sors és emberi faj előtt, tizenkét nagy méretű portrén keresztül. A monokróm színválasztás, a portrék szokatlan, gigantikus mérete és a látható törekvés egyfajta grafikai hitelességre egy képzeletbeli emlékmű – talán az emberi méltóság emlékműve – érzetét keltik a szemlélőben. Bár ez a mű a lehető legrealisztikusabb ábrázolásra törekszik, mégis elsősorban érzelmeinkre hat. Nem kétséges, hogy Bódi Barbara megtanulta, amit főiskolai mesterei technikai tudásképp átadtak neki, megismerte és személyiségébe integrálta a roma művészet nagy alakjainak művészetét, legnagyobb erénye mégis abban rejlik, ahogyan le tudott válni erről az örökségről, hogy megteremtse önálló világát, saját hangját, és megtalálja az ehhez leginkább alkalmas nyelvezetet. Bódi Barbarát képzettsége, technikai tudása, intelligens és mindig érzékeny témaválasztása mára az európai roma közösség büszkeségévé tették, de ami ennél sokkal fontosabb: ma már elismert kortárs művész.

Megtiszteltetés, hogy művészetéről gondolkodhatok...

Junghaus Tímea

Egy cella képei

Zsoltár-ballada két cigány és egy magyar asszonyért

A cigányság 1956-os forradalomban való részvételéről igen keveset tudunk. Számarányuk 5-8% lehetett a budapesti harcokban, de vidéken (Kiskunmajsa, Nyíregyháza, Kecskemét) is aktívan jelen voltak: oláh, magyar és zenész cigányok vegyesen.¹ Zömmel fiatal férfi segéd- és szakmunkások közül kerültek ki, de volt közöttük vándorköszörűs, gimnazista diákvezér, művész, színházi világosító és bátor nő is (Hrozova Erzsébet, Szabó Ilonka 'Kócos'/'Kócoska'). A cigány forradalmárok a szegényebb rétegekből származtak: Budapesten főleg a Vágóhid utcában, az Aszódi utcában, a Mária Valéria telepen és a ferencvárosi Dzsumbuj környékén laktak.

Szenvedélyes alakítói, teremtoi a 13 történelmi napnak: volt, aki rakodómunkásként *élelmiszert szállított* a pesti kórházakba (Kóté Sörös József, 'Holi'); vagy a Déryné Színház munkástanácsának elnökhelyetteseként *tüntetézt szervezett*, röplapokat terjesztett, s harcolt a Szirmai csoportban (Fátyol István); mások *fegyveresen ellenálltak* a szovjetekkel szemben a Corvin közben (a festő Dilinkó Gábor 'Biszu' és élettársa, egy hatfős felkelőcsapat parancsnoka, Szabó Ilonka); s számtalan *harcos „született”* a semmiből a Vajdahunyad utcában (Kóté Sörös József), a Thököly utcai csoport részeként (Csányi Sándor), a Tűzoltó utcában (a 15 éves Fehér Nándor, Horváth Aladár, Kuti László), a Berzenczey utcában a Göndör-csoportban (Falusi János parancsnokhelyettes), a Práter utcában (Kisnémeth László, Horváth Károly, Radics József, Damu János), a Váci úton (Narancs, Cigány, Kóró), a Ferencvárosban (Való Mátyás), Csepelen a pártház megtámadásában (Sztojka László). Soroksáron tették le utoljára a fegyvert a túlnyomórészt roma fiatalok (Strausz Károly, Sztojka László).² Hasonlóan lázadtak a „sorstalanok” Kecskeméten a Cigányvárosban, amelyet tankok taroltak le és MiG-15-ös vadászbombázók géppuskáztak október 27-én.³ A mélyszegény családban született Cziffra György cigányzenész Bartók-zongorahangversenyt adott október 22-én az Erkel Színházban, mely után a közönség a Himnuszt énekelve kitódult az utcára, s leszedte, letépte a magyar zászlón kívüli hatalmi jelképeket, zászlókat.⁴

Sorsuk rövidre szabott, tünékeny élet vagy hosszú szenvedés volt: *lelőtték* 18 évesen a szentgotthárdi szanatóriumból menekülve (Dandos Gyula) vagy 4 hónapos terhesként harcokban (Szabó Ilonka); *kivégezték* (Kóté Sörös József, Csányi Sándor és társai, Kolompár János, Kolompár Mátyás), ill. 2-től 14 évig vagy életfogytig terjedő *börtönre ítélték* őket (Fehér Nándor, Damu János, Radics József, Való Mátyás 'Csoki', Dilinkó Gábor, Fátyol István, Sztojka Péter,

¹ 56-os programok az Operában, Magyar Állami Operaház programfüzete, 2016, 13.; Cigányok az 1956-os forradalomban, wikipedia.hu. utolsó letöltés 2016.03.01.

² latoszogblog-hu/blog/1956-cigany-hósei

³ index.hu/tudomany/tortenelem/2012/10/27/repulorol_gepagyuztak_a_kecskemeti_ciganyvarost/

⁴ Cziffra 1956, Opera-koncert kísérfüzete, 2016, 2.

Sztojka Vince, Sztojka László, Hrozova Erzsébet, Strausz Károly); esetleg *büntetésük ismeretlen volt* (Kisnémeth László 'Cigány Laci', Horváth Károly); Cziffra György feleségével Párizsba *disszidált*; többen *külföldre menekültek* ('Narancs', 'Cigány', 'Kóró', Falusi János), de az itt maradt cigányzenészek *működési engedélyüket is elveszthették* a bizonyított részvétel miatt.

A cigányság filmes emlékezete nagyon halovány: kevés dokumentumfilm (Ordódy György: *Mindent a hazáért – Corvin köz I–II–III.*, 1992; Tényi István: *Nagyítéletesek*, 2005; Matúz Gábor–Siklós Beatrix: *Hóhér, vigyázz!*, 2008), néhány játékfilm hosszabb-rövidebb részlete ismert (Kósa Ferenc: *Tízezer nap*, 1967; Makk Károly: *Magyar rekviem*, 1990; Szomjas György: *A Nap utcai fiúk*, 2006), de csak egyetlenegy költői rövidjátékfilm, Malgot István: *A cigány hold – egy cella képei* (2001) teszi főszerepbe őket, ráadásul egyszerre két fiatal lányt/asszonyt állítva fókuszba (Balogh Mária=Mimo, Lakatos Kriszta=Kismadár).

Malgot István (1941–) elsősorban szobrász, „a modern mitológiákat alkot a modern kor anyagaiból” s közben „premodern hitvilág tudatalattiját” szabaddítja fel.⁵ Két nagy méretű, fából faragott, színezett szobra (*Cigány Krisztus*, *Cigánykirálynő*) is a cigány lét sorstalan szépségét szimbolizálja. A *cigány hold* c. filmjében ez a két téma újból és újból megjelenik: Krisztus egy festményen és egy tükörben elmosódó férfi arcképében, a Cigánykirálynő pedig nem más, mint a deszkára festő, s a képek által a múltba visszaereszkedő, lassan gyógyuló főhősnő, a gyermektelen Mimo, illetve a cellában többször feltűnő fiatal énekesnő/Kismadár valódi lelke. A cigány tematika két évig működő cigányszínházának (Holdvilág Kamaraszínház) darabjaiban is jelen volt, s ekkor született meg *A cigány hold* színpadi változata. Belőle hamarosan kisregényt írt (2001), majd filmet forgatott (2001). Míg a színpadi mű érdekes látványkíséret, és a film is egy következetlen, sok elemre széteső filmköltemény, addig a kisregény a gyengédséget és brutalitást ötvöző remekmű. Lajtai Kadocsa Klára szerint a kivételes mű a „lírai mélységet, a nagy ölelésű epikai művek horizontját és a grafika lényegre törését ötvözi”.⁶

A filmes elbeszélés logikátlanul váltakozó kerete szerint egy idős cigány festőnő/narrátor/Mimo költő barátjával, Janóval beszélgetve idézi fel szörnyű fiatalkori emlékeit: etnikus jegyekben gazdag gyerekkorát és 1957 iszonyú tavaszát. A drámai alaphelyzetben három asszony szenvedéstörténete bontakozik ki: 1956 leverése után egy cellába kerül a fiatal, a tornatanára (Gézabácsi) által megerőszakolt gyerekgyilkos cigány lány (Mimo), a fehér nyomozó szeretőjét féltékenységből megölő roma bárénekesnő (Kismadár) és a tanárnő, Tóth Vilma (kaderszármazása ellenére röplapterjesztéssel és a szovjetekkel való titkos tárgyalással részt vett a forradalomban, férjét a hatalom pribékjei kilökték az ablakon). A narrátor a kis cigány lány, akit a vallatók/„irodisták” a megfigyelő szerepébe kényszerítenek. Rajzoltatják a közös cellában törtétekről, mivel a pedofil erőszak és ebből fogant gyermeke megölése okozta sokk miatt képtelen beszélni. Az énekesnőnek úgyszintén szabadulást ígérnek, ha „téglaként” sikerül a tanárnő közelébe férkőznie és információkat kicsalni tőle a forradalomban játszott szerepéről. Az alja embernek nézett két cigány lánnyal nem

⁵ malgot.istvan.port.hu. utolsó letöltés 2016.03.01.

⁶ www.muveszetek.hu/napsziget/okt-716.htm.

tárgyalnak, verik, itatják és megerőszakolják őket, besúgószerepet szánnak nekik. Egy korabeli börtönversben (*A kis cigány balladája*, Vác, 1957, rendőrségi fogda) is hasonlóról olvashatunk: „A kis cigányt úgy ütötték, hogy köpjön, [...] de nem köpött. S hogy kiutat nem látott: / a kis cigányt mi vágtuk le a rácsról.”⁷ Makk Károly *Magyar rekviem* c. filmjében is hasonló a cigány férfi sorsa (meztelenre vetkőztetik, bekenik mocsokkal, jéghideg vízzel locsolják).

A könyv és az erősen ráépülő film is a tabusértő lázadások (vállalt homoszexualitás és forradalmi szabadság) és az ezek ellen irányuló agressziók (állandó ivás, kínzások, pedofília, hivatalosan megtűrt nemi erőszak, akasztás) kettősségére épül. A film sokszor durva képei a szabadság és a szabadság elfojtásának örök konfliktusát aktualizálja a szisztematikus fizikai és mentális megtorlás első hónapjaiban. Ezt a kettős konfliktust a film a narráció háromfelé, három „síkra” osztásával próbálja minél érzékibb módon értelmezni.

Az *első sík* keretként a jelenből a múltba merülés (aknák-kút, víztükörben és a fali tükörben megjelenő fiatalkori arckép: „Távolodom. Nyirkos mélységek felett lebegek /.../ Döngút, bomló emlékek kútja. Negyvenévyire távolodom. A kút mélyén rothadó, sötét tavasz.”)⁸ Később jelzés nélkül többször újból visszatér a jelen filozofikus monológjaiba. A festőné és költő társa erőltetetten, motiválatlanul elmélkednek 1956-ról, az árulásról és a hatalom természetéről egy romos, ajtó nélküli házban („Öreg vagyok, képeket festek, a szobám könyvekkel van tele. Költő barátaimmal beszélgetek. /.../ A csend a kegyelem pillanata /.../ mindannyian, akár a hold... Elárultuk a forradalmat... leköpdöstük kamaszkorunkat... keringőt jártunk a gyilkosokkal... /.../ – A templom a világmindenség modellje... mondja a költő barátom. – A cella... mondom én. /.../ ...hatalmuk van, de szabadságuk, az nincs nekik... /.../ Isten időnként átvérzi a történelem szövetét... A történelem időnként átvérzi Istent:..”).⁹

A *második sík* azt a nagyon gazdag etnikus-néprajzi életanyagot hivatott pótolni, amely a regényben rendkívül árnyaltan, egyedi módon még jelen van (az ördög félrevezetése más néven nevezéssel: Mária helyett Mimo; kövérség; az első vizeletben mosakodás tisztító mágiája; romano kris; lányszöktetés; a bűntelen gyermeklány módszeres „betörése”: hajlevágás, a láb eltörése, utcára küldés; a lány eladása két jó ló áráért; a kis menyasszony gyöngyökből öltöztetése és megkoronázása; lakodalmi cigány étel: paprikás tyúk, bokolyi; a Kismadár által énekelt autentikus lassú, szerelmes cigány dalok sorai; a lányt-nőt megnevező pejoratív szavak; Kismadár hangja krisztusszög; enyvfőzés; mosás a patakban; előítélet: „fekete... nem isten gyermeke”, fekete kokas, girhes fekete cigánymacska, csokoládészín, füstös arc – mézsfehér arc, csipkerózsika; cigány holokauszt; Mimo festményén a cigány nő fő metaforája a növényi ikon: „alul lavórnyi vörös pipacs... közepén koromfekete ördögök”).¹⁰ A filmben azonban csak a képi illusztrációk hol giccses (Mimo arcára ráúszik a pipacsvirág, pipacsmezőn sétál, fiatal lány énekel a börtönben, férfias-ritmikus cigányzenét hallunk Mimo megerőszakolásakor), hol ál-realista szintjére

⁷ *Cigányok az 56-os forradalomban*, wikipedia.hu. utolsó letöltés 2016.03.01.

⁸ Malgot István, *A cigány hold*, Kláris Kiadó – Pont Kiadó, 2006, 8.

⁹ Malgot, i. m., 15., 39., 66., 69., 74., 120.

¹⁰ Malgot, i. m., 76., 111.

süllyednek (a Órkőn/Sepsiszentgyörgyön kutatási anyagként rögzített jelenbeli dokumentumanyag kontextus nélküli beemelése: táncolás, lovaglás az úton, sötét-zsúfolt szobabelsők, szép leányarcok). A fiatal cigány lány ártatlan-boldog emlékképei egybemosódnak a börtönben átélt sorsszerű megaláztatásokkal, tehát a „cigány áldozati lét” ábrázolása metaforikus jelentéssel bír. „A dokumentarista módon rögzített, ám az elbeszélésbe stilizáltan épített képsorok egy szubjektív elbeszélői tudat kivetítéseként, mintegy idézőjelben ékelődnek a történetbe.”¹¹

A *harmadik sík* az önmagában is megálló, közönségességgel kacérkodó és szexuálisan fojtogató légkörű lineáris történéis: Mimo, mint Ágnes asszony, örök álmatlanságban, az örület határán nappal vagy éjjel mossa cellája, a folyosó és az iroda kövét. A két részeg irodista (Főhadnagy/Muresán és társa) hamarosan azonban két feladatot kényszerít rá, miután az éjszakai „pofaviziten” meghágják és majdnem megfullasztják őt egy vödör vízben: mindent rajzoljon le, amire emlékszik, és azt is, ami vele és társaival történik az új cellában. Így a három cellatárs történetét párhuzamosan (egymásba szerelmesedő felnőtt nők, Mimo szeretetet-kuncsorgása az anyát játszó elégedettektől) Mimo egyszerre naiv és szimbolikus gyerekrajzai kísérik és értelmezik (Gézabácsi óriás fallosszal „kivalagozza a rossz kislányt”; az akasztott romnyi-Kismadár lábánál Mimo a vizes ronggyal; Vilma és Krisztina egymásba fonódó álló teste, mint szentjánosbogarak foszforeszkálnak, éjszakára angyallá válnak; a tank-vasszerkér páncélbakján Muresán, körülötte a vasutasok hullája, a gránátok előtt fehér ingben a Tanárnő, testével védi a forradalom árnyékát).

A *cigány hold* valójában árulások története: „Az írástudók... akár a hold... elmerülnek az olajszapban... látnak, de nem beszélnek. Mit ér a hold... hiába jár mézben, koromban... ha már nem akar fényeskedni.”¹²

Az *irodisták* elárulják családjukat, mert a nappali-éjszakai, profi hidegséggel vagy vodkamámorban elkövetett erőszakot az akasztásért remegő szadista szolga (Pirinyó) vagy a három cellarab ellen hazaviszik az ártatlanságba („Hazamennek a gyerekeikhez... hazamennek és velük megy a vér... és éjszaka... igen... sikít a vér... ordít... jajong... és sikítanak a gyerekeik. /.../ És simogatják a gyerekeiket azzal a kézzel, ami kinyitja másnap az ablakot a zuhanáshoz.”)¹³ A *hatalom* elárulja saját alattvalóit, az eszmékben feltétlen, majd kétségbeejtően hívőket („Én nem verhetem szét a pofáját, mert nagykutya volt az édespapa /.../ – Kibaszott árulók... kiengedik... A rohadtak kiengedik. A nagykutya.”)¹⁴ A *kintiek* (kollaboráló társadalom) elárulják a *bentiek* (a várakozó cella-közösség) a túlélés és felejtés reményében („A Tanárnőnek vannak kint barátai... politikusok... írók... mind áruló... érted köcsög. Mind áruló. /.../ Csak törvényesen, Főhadnagy úr... kedélyeskednek... előbb-utóbb megszólal ő... kedélyeskednek... hisz csak megtévedt... kedélyeskednek.”)¹⁵ A *bentiek*

¹¹ Pócsik Andrea, *A romák ábrázolása a magyar játékfilmekben*, beszeleo.c.3.hu/03/11/10pocsik.htm

¹² Malgot, i. m., 66.

¹³ Malgot, i. m., 75.

¹⁴ Malgot, i. m., 87., 111.

¹⁵ Malgot, i. m., 87.

elárulják egymást és a mindenben felülemelkedő szeretetet. Kismadár végül „köhög”, hogy életben maradhasson, de a szerelemben önzetlenül átadott információ már hiábavaló, nem védi meg („– Október... a tanárnő férje... az oroszok... a Vilma volt a tolmács... tanárnő... oroszul ment a tárgyalás... aláírták a jegyzőkönyveket... átállnak a forradalomhoz... A férje meghalt... elrejtették a jegyzőkönyveket... fontos aláírások... Első kerület... Tárnok utca 12... a szepincse... faajtó van a szénrakás mögött...”).¹⁶

Vilma, mivel Krisztina egy szerelmes pillanat után feltárja, hogy ő jelenteni fog róla, a szerelem nevében elvárja Kismadár júdási áldozatát, de ő nem maradna a cella örök foglya, nem tanult abból, hogy a férje érte halt meg. Elfogadja apja mentőakcióját, aminek már a döntés pillanatában ára van. Mintegy lelki ellensúlyként a férjétől maradt karikagyűrűt jegyajándékként, Mimo közvetítésével, ráhagyományozza az őt feltétel nélkül szerető Kismadárra („Meg kell lennie... mondja Vilma... meg kell lennie... akarom. / – És akkor veled... akkor mi lesz? / – Velem másképp van... mindennek nyoma marad... amit velem tesznek, annak nyoma marad... ha megölnek is nyoma marad... te meg csak vérfolt vagy a kezükön... lemosás, senki se látja.”).¹⁷

Muresán és Pirinyó elárulja Kismadárt, mert másféle szabadságot hazudnak neki, a véglegest, a visszahozhatatlant, hivatkozva a tanúk előtt, hogy irodistát lőtt le, tehát a halálos ítélet igazi okát (a hatalom semmibe nézve elárulja a meggyőződéses irodistákat is) nem kell bevallani. Miután Pirinyó kopaszra borotválja Kismadárt, két ór odacipeli az iroda rácsos ablakán átvetett kötélhez, a hurokba beemelik, majd leszorítják; még egy ideig vergődik a test, mialatt ők vodkát isznak („– Szabad leszel, mondja Muresán. /.../ Szemet szemért... viháncol Pirinyó... nem játszunk törvényszéket.”).¹⁸

Egyedül Mimónak van esélye ámulás nélkül túlélni a történelmi kataklizmát, bár a börtönből való menekülés után egy másik börtönbe, a rabkórház idegosztályára juttatják, örök temetőbe, elpusztítani. Mégis felépül, visszakerülve a cigánytelepre az övéihez, az örök szépségre és igazságra éhes gyerekek nagy öröme. A kegyelem megérkezik, mert festő lesz, aki újból és újból az emlékezés kútjába merülve, gyermektelenül is hűséges marad a tiltott szerelemhez és az elhallgatott '56-hoz.

Szűk Balázs

¹⁶ Malgot, i. m., 112.

¹⁷ Malgot, i. m., 106.

¹⁸ Malgot, i. m., 112–114.

A roma sajtóról – csak vázlatban

Ez a rövid összefoglaló a teljesség igénye nélkül készült, s mint ilyen nem vállalkozhat az egyes sajtótermékek elemzésére sem. Egy felsorolásszerű áttekintés az elmúlt 40 év cigány-roma sajtótermékeiről az országos terjesztésű kiadványokra fókuszálva, de nem tárgyalja az elektronikus médiában való jelenlétet.

Előljáróban néhány gondolat a kisebbségi-nemzetiségi médiáról, sajtóról. A média nemcsak tájékoztat, de befolyásolja azt a képet is, amelyet a társadalom saját magáról kialakít. Értékeket és egyfajta nemzeti identitást is hordoz. Lehetőséget ad a nemzeti büszkeség és összetartozás folyamatos meg- és újrafogalmazására.

Felajánlhat olyan mintákat és lehetőségeket, amelyekben a többség a cigányságra annak összes kulturális és tradícióbéli különbözőségével, szociális problémájával együtt úgy tekinthet, mint a társadalom integráns csoportjára, és lehetőséget nyújthat arra, hogy a romák büszkének lehessenek saját csoportjukra, identitásukra, de ugyanúgy sugallhatja az asszimiláció, a kisebbségi hovatarozás eltitkolásának mintáit is.*

A romák integrációja ma a magyar társadalom egyik leg-sürgetőbb feladata. A róluk évszázadok alatt kialakult negatív kép mélyen gyökerezik a köztudatban. Ennek megváltoztatása óriási erőfeszítéseket igényel a társadalomtól, egyháztól, pártoktól, civil szervezetektől, és persze maguktól a romáktól. Az egyik legfontosabb eszköz ehhez a média. Nem véletlen, hogy a különböző asszimilációs politikák egyik fő törekvése az anyanyelvi média, oktatás és nyelvhasználat tilalma vagy akadályozása.

De miként is lehetne szolidaritást mutatni és gyakorolni egy olyan kisebbség iránt, amelyről a többség vagy roppant keveset tud, vagy főleg kínos és feszültségekre valló rossz élményei vannak?

* Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010 / Majtényi Balázs, Majtényi György

Magyarországon egészen a hetvenes évekig nemcsak a roma önszerveződés lehetősége, de az a kérdés sem merülhetett fel, hogy egyáltalán létezik önálló roma kultúra. Egy 1961-ben született párthatározat a cigányságot nem egy saját kultúrával és tradíciókkal rendelkező kisebbségként, hanem egy szociálisan marginalizálódott réteggént határozta meg.

Az elmúlt fél évszázad során hazánkban megjelent roma lapok többsége fő hangsúlyait egyrészt a roma önszerveződésre, politikai, diszkriminációs kérdésekre, másrészt a cigányság kulturális hagyományainak bemutatására helyezte. Közös céljuk a kisebbségi identitásmentés fenntartása és egy, a többség felé sugárzott árnyaltabb kép kialakítása.

A hazai cigányság első nyomtatott sajtótermékeivel a hetvenes évek közepétől találkozhattunk. Közöttük is elsőként említhetjük a *Rom Som* újságot, mely 1975 és 1978 között jelent meg. Kiadója a lappal azonos elnevezésű *Rom Som – Cigány Vagyok* klub patronálója, a budapesti XV. kerületi Tanács V. B. Közművelődési Intézmények Igazgatósága volt.

Mérföldkőnek számított a kéthetente megjelenő *Romano Nyevepe (Cigány Újság)* elindítása 1986 decemberében, melynek szerkesztői között a feltörekvő cigány értelmiség színe-javát megtalálhatjuk (Lakatos Menyhért, Ruva Farkas Pál, Szepesi József, Farkas Kálmán, Choli Daróczi József, Rác Lajos, Rostás-Farkas György, Nagy Gusztáv és mások). A Lapkiadó Vállalat gondozásában megjelent újság főszerkesztője Ruva Farkas Pál volt.

Az 1989-ben létrehozott Magyarországi Cigányok Szociáldemokrata Pártja jelentette meg az *Élőszó* c. lapot 1989–1990 között, Ruva Farkas Pál főszerkesztésében.

Ugyancsak rövid életű kezdeményezés volt a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége égisze alatt a *Cigány Kritika* című újság kiadása.

A rendszerváltást egyik eddig említett kiadvány sem érte meg, de helyettük új, országos terjesztésű folyóiratok egész sora alakult:

1992 decemberében hagyta el a szolnoki nyomdát a *Lungo Drom (Hosszú Út)* című havilap, felelős kiadója Farkas Flórián, főszerkesztője Paksi Éva volt.

A budapesti *Phralipe (Testvériség)* az alapító szervezet, a Phralipe Cigány Művészeti Alapítvány nevét vette fel. A havonta megjelenő lap szerkesztője, majd kiadója Osztójkán Béla, főmunkatársa Glonczy Ernő volt.

Az *Amaro Dromot (Utunk)* a Roma Parlament indította útjára. 1991-ben kétheti, majd 1993-tól havi rendszerességgel jelent meg. Munkatársai között tarthatta számon – mások mellett – Choli Daróczi Józsefet, Balogh Attilát, Diósi Ágneszt, Szőke Juditot, Kovács József Hontalant, Zsigó Jenőt, Szécsi Magdát, Rézműves Melindát.

1992-ben indult a Magyarországi Cigányszervezetek Érdekszövetsége kiadásában a *Közös út – Kethano Drom* negyedéves folyóirat is Rostás-Farkas György főszerkesztésében. Rovatvezetői között Kárpáthy Gyula, dr. Ranner Gizella, Péli Tamás, Csemer Géza, Ruva Farkas Pál, Sánta Elemér, Lázók Tibor, Bódi Zsuzsa, Rác Lajos és Kerékgyártó István is szerepelt.

Különleges színfoltot képviselt a roma sajtó palettáján 1994–1998 között a költő Balogh Attila nevéhez köthető *Cigányfűró* „kisebbség-szellemű művészeti és közérzeti” folyóirat, melynek szerkesztői gárdájában olyan nevekkel találkoz-

is. Összességében elmondható, hogy szerkesztőik közös küldetésüknek tekintették a cigányok társadalmi és szociális helyzetéről való tájékoztatás mellett a kisebbségi identitásmentés fenntartását, ezzel kapcsolatban a kulturális értékek felmutatását és egy, a többség felé sugárzott árnyaltabb kép kialakítását.

Ezek közül a sajtótermékek közül mára csak a *Közös út – Kethano Drom* negyedéves folyóirat – amely ebben az évben lépett 26. évfolyamába – tudott talpon maradni. De itt kell megemlítenünk az elmúlt évben indított *Dikhes* című havilapot Ruva Pál szerkesztésében.

Számos vita folyik manapság a nyomtatott sajtó létjogosultságáról, sokan idejétmúlnak tartják, s az internetes fórumok mellett teszik le a voksukat. Ha megengedhetek magamnak ennyi elfogultságot, akkor azt mondom, szerintem a kettő nem csereszabatos. Mindkettőre szükség van.

Zárszóként néhány gondolat a *Közös Út – Kethano Drom* „hitvallásáról” a lap főszerkesztőjének, Rostás-Farkas Györgynek szavait idézve:

„Hogy megértsük és elfogadjuk egymást, esetleges másságunk ellenére, tudnunk kell egymásról, meg kell ismernünk egymás kultúráját, hagyományait, történelmét. A másságot miért ne válthatná fel az egymásság, annak tudata és megélése, hogy egymásra vagyunk utalva itt a földön, mert a legfontosabb és a végső problémáink ugyanazok... Közös út az, ha a pártokhoz, a különböző szervezetekhez való hovatartozáson túl szolgáljuk a cigány emberek összefogását, népünk érdekeinek védelmében. Ha együtt felmutatjuk a mi cigány identitásunkat tükröző közös értékeinket.”

hattunk, mint Havas Gábor, Eörsi István, Ladik Katalin, Antall István Jusuf, Földeák György, P. Szabó Ernő.

A lista ezzel még nem teljes, hiszen a felsorolaton kívül – hosszabb-rövidebb ideig – több roma lap is megjelent (*Cigány Hírlap, Világunk, Dialógus, Vándorúton*).

Bár nemzetiségi sajtóról beszélünk, mivel a roma népesség nagy része magyar anyanyelvű, a cigány lapok elsősorban magyarul íródtak, helyenként közölve irodalmi és a hagyományokhoz köthető folklorisztikus romani és beás szövegeket

Fialovszky Magdolna
főszerkesztő-helyettes, *Közös Út – Kethano Drom*